

LA FORMACIÓ D'UN MERCAT DEL CRÈDIT. ORÍGENS I DIFUSIÓ DEL CENSAL EN LA SOCIETAT VALENCIANA (SEGLES XIII-XIV)

JUAN VICENTE GARCÍA MARSILLA
Universitat de València

L'objectiu d'aquesta tesi doctoral, defensada pel setembre de 1999, és intentar comprendre la gènesi d'una modalitat creditícia que al llarg del tres-cents assolí un inusitat protagonisme en les relacions econòmiques, socials, i àdhuc polítiques, no només a València, objecte principal de la nostra anàlisi, sinó també a bona part de l'Europa occidental.

Tanmateix un censal no és, per la seva formulació jurídica, un préstec vertader. Un censal és una renda, en metàl·lic o en espècie, que algú es compromet a pagar a un tercer de manera perpètua o vitalícia —en aquest darrer cas seria un violari— a canvi del lliurament d'un capital. En aquestes rendes de nova constitució no existia un termini de devolució prefixat, sinó que quedava a voluntat del deutor, el qual, per a poder rescatar la seva hipoteca, havia d'abonar la quantitat íntegra per la qual vengué la renda sense que les pensions pagades amortitzessin en absolut el capital manllevat. D'aquesta manera s'adaptava alguna cosa tan pròpia de la mentalitat feudal com eren les rendes a la mercantilització progressiva de la societat, i, de passada, s'eludien les condemnes que contra el préstec a interès llançava l'Església des de les troncs.

Aquest mecanisme creditici es propagà per quasi tot Europa entre la segona meitat del segle XIII i final del XV, sota diversos noms, *censal mort* a Catalunya, *censo consignativo* a Castella i Portugal, *rente constituée* a França, etc., però sempre obeint la mateixa lògica, la d'una societat que buscava noves formes financeres a llarg termini, a imitació de l'estructura i la formulació de les rendes agràries. Tanmateix, malgrat l'àmplia difusió d'aquest procés i de l'omnipresència de les esmentades operacions en la documentació d'aquesta època, els historiadors no li han dedicat excessiva atenció, més preocupats per les brillants innovacions que tingueren lloc paral·lelament en les altes finances i la banca, o pel paper que tingueren en el mercat del crèdit certes minories religioses o nacionals, com els jueus o els llombards.

En bona mesura, aquesta orientació de les investigacions es deu a un cert prejudici presentista pel qual es considera més important l'estudi d'aquells aspectes de l'economia preindustrial que «anunciaven» d'una o d'altra manera l'adveniment del capitalisme, el qual deixava naturalment a un costat una institució econòmica tan essencialment feudal com eren els censals, acusats fins i tot de contribuir a l'estancament d'alguns països, per haver desviat els esforços d'altres sectors més productius cap a un rendisme estèril que situava la vida ociosa com l'horitzó a què aspirava tota la societat.

Amb aquests plantejaments, l'estudi dels censals no s'arribava a considerar digne de massa esforços, atès que es tractava d'una fórmula creditícia que només anava a parar a una espècie de «via morta» en el camí cap al capitalisme, i més encara, es considerava que els efectes de la seva difusió havien estat clarament perniciosos per al progrés econòmic.

A banda d'això, els censals o rendes constituïdes s'utilitzaren com a sistema de préstec i de deute públic durant més de quatre segles, i durant aquest temps determinaren en bona mesura els comportaments econòmics d'aquella societat i en molts casos serviren per a finançar la construcció dels estats moderns. Per això considerem ja que és necessari conèixer els orígens d'aquestes rendes, remuntant-nos als segles XIII i XIV. Però, a més a més, en situar-nos en aquesta etapa inicial hem pogut comprovar que el censal significà en el seu moment una innovació financera radical, d'un abast immediat superior a tots els refinaments de la banca, perquè els efectes no es limitaren a una elit dels negocis, sinó que implicaren directament quasi tota la població, permetent a àmplies capes d'aquesta obtenir capitals amb uns interessos molt més baixos que abans i amb unes condicions molt més favorables. El censal, la renda constituïda, serví d'alguna manera per a fer fluir definitivament el diner per tots els estaments d'aquella societat.

Per analitzar aquesta gènesi d'un autèntic mercat creditici hem escollit un observatori molt definit, un àmbit geogràfic i cronològic concret: la ciutat de València i el seu entorn rural immediat entre la conquesta cristiana i les dècades finals del segle XIV. La delimitació temporal no necessita justificació, ja que aquest és ni més ni menys el període en el qual els censals neixen, es van transformant fins a prendre la seva forma definitiva, i acaben imposant-se com la principal forma de circulació de capitals. Pel que fa a l'espai, la capital del regne i la seva àrea circumdant, no solament l'hem elegit per la important riquesa documental que presenta per a aquesta època, sinó a més a més perquè, pel mateix fet de ser el centre polític i econòmic del país, amb un extraordinari pes sobre el futur històric del regne, les transformacions s'hi deixaven sentir amb major promptitud i tenien unes conseqüències de major importància. Així i tot, estem convençuts que les coincidències entre el que passava al País Valencià i a altres regions del continent que vivien un desenvolupament paregut als de les rendes són molt més nombroses que les peculiaritats locals, i en aquest sentit l'anàlisi del cas valencià només es pot entendre com a model d'un procés històric que afectava bona part d'Europa.

La base documental per a aquest estudi l'ha proporcionat la riquesa dels arxius valencians, especialment de l'Arxiu del Regne de València i de l'Arxiu Municipal de València, que conserven una major quantitat i varietat de fons d'aquest període, encara que també s'ha consultat documentació de l'Arxiu de Protocols del Patriarca, de l'Arxiu de la Catedral, i de l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona.

Els fons principals han estat dos: els registres notariais per al món del crèdit privat i la documentació municipal, especialment els *Manuale de consells*, i els llibres

de *Clavaria*, per al deute públic municipal. Els llibres notariais, molt notables en aquesta època, contenen totes les operacions creditícies d'una certa importància, no solament censals, sinó també préstecs a curt termini o *mutua*, comandes, etc.; per aquesta raó el buidat d'aquests fons ha hagut de ser quasi exhaustiu, tenint en compte que dels inventaris de béns, els testaments, les capitulacions matrimonials etc., es podia extreure igualment una informació preciosa sobre el pes del crèdit en l'economia domèstica i sobre els protagonistes de les operacions esmentades. S'han consultat en total cent quaranta-sis d'aquests volums, incloent tots els anteriors a 1.350, als quals actualment es pot accedir, i quasi dos terços dels posteriors a aquesta data, quan el nombre de llibres notariais es dispara, precisament perquè les seves pàgines s'omplen de contractes de censal.

No obstant això, hi ha altres préstecs que per la seva modesta quantia no s'efectuaven davant el notari, per evitar d'aquesta manera els costos d'escriptura. Per apropar-nos a aquest segment inferior del mercat hem hagut de recórrer a la documentació dels diferents *justícies* que actuaven en la ciutat, dels quals hem utilitzat uns altres vint-i-tres volums de diversa naturalesa.

I per comprendre els orígens del deute municipal hem buscat en els fons de l'arxiu de la ciutat. Primer als llibres d'actes o *Manuale de consells*, presents des del 1306, que encara que no introdueixen normalment una informació seriada, són preciosos per a conèixer la política desenvolupada pel govern local, els recursos que utilitzava i les discussions al voltant del deute. A partir de mitjan segle XIV, i en relació amb l'assentament d'un veritable sistema fiscal, disposem ja dels primers llibres d'albarans, i més tard de comptes, dels clavaris locals, que ens han permès conèixer el volum dels deutes i els creditors del municipi. També la correspondència del consell, recollida en la sèrie *Lletres missives*, ha estat d'utilitat en alguns casos.

Per últim, a aquests fons principals se n'hi han afegit altres, com les sèries de Reial Cancelleria i Reial Patrimoni de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i de l'Arxiu del Regne de València, i sobretot els pergamins, tant de l'Arxiu de la Catedral de València com de les diferents seccions de l'Arxiu del Regne i de l'Arxivo Histórico Nacional, que han estat fonamentals per a completar la visió dels anys anteriors al 1350, i sobretot del segle XIII, en què la quantitat de notaris i de fons de qualsevol altra mena és molt minsa.

A partir d'aquesta massa documental hem realitzat un recorregut en el qual, després d'algunes reflexions generals sobre el crèdit i les rendes constituïdes a Europa, i una descripció de les circumstàncies històriques de València en aquesta època, hem partit de la descripció dels tipus de crèdit que hi havia abans de les rendes constituïdes; passem després a tractar els orígens del censal en l'àmbit privat —d'aquí a la seva irrupció en les finances públiques— i, per últim, a la seva consolidació definitiva com a forma privilegiada de circulació i acumulació de riquesa d'aquella societat, que es convertirà en un dels puntals que sostindran l'esplendor valencià del quatre-cents.

Aquest recorregut ens ha permès comprovar com en la societat valenciana del segle XIII el mercat ocupava un lloc central i el crèdit estava ja molt present, i fins i tot havia arribat a certes cotes de complexitat en les seves formes. Molt abans que es difongués massivament el censal, les monedes canviaven de mans amb tanta freqüència i celeritat que ja no bastaven per als nombrosos intercanvis de béns, terres o serveis que es portaven a terme cada dia. I perquè el sistema no s'aturés, perquè seguís funcionant sense ensurts, necessitava greixar-se amb el fluid del crèdit, de la confiança fet i fet, garantida per la institucionalització del notariat i per la presència d'uns poders públics, reials o municipals, que vetllaven pel compliment puntual de les promeses dels deutors i castigaven els morosos.

Fins i tot la compra més insignificant requeria sovint un ajornament del pagament, que normalment quedava enregistrat per uns traços de la ploma sobre les fulles de la llibreta del venedor, o dels llibres d'un notari o del *justícia*. Per això tots eren en major o menor mesura, al mateix temps creditors i deutors. Aquesta relació natural amb el crèdit, motivada per l'escassetat de mitjans de pagament, no era ja l'única: el préstec era també una estratègia conscient d'inversió per al qui el proporcionava, i una manera d'ampliar el capital, i per tant les expectatives de negoci, per a qui el rebia. La mera subsistència ja no era, doncs, l'únic motor que movia el mercat del diner.

I potser l'aplicació de la paraula *mercat* per a enunciar els transvasaments de numerari en aquesta època podria ser encara discutible, però el cert és que les operacions de crèdit eren ja molt nombroses, que estaven sòlidament establerts els canals pels quals haurien de discórrer, i que àdhuc havien arribat a assentar una jerarquia de les formes de crèdit segons el volum del capital implicat i el destí que se li pretengués assignar. Una altra cosa és que els protagonistes d'aquests préstecs estigueren plenament encasellats en el seu paper, que existís, almenys en l'àmbit urbà, una classe de professionals del crèdit. No sembla que hi fos, i en realitat qualsevol persona que aconseguís un excedent de numerari podia buscar un rendiment del capital prestant-lo a interès, malgrat que, òbviament, aquells qui més capital acumulaven, com els canvistes o els mercaders, tenien més possibilitats de dedicar-se eventualment al crèdit.

Amb tot això, l'arquetipus de l'usurer ha estat sempre el jueu, potser perquè els hebreus eren els únics que podien exercir oficialment aquesta professió i eren objecte de control per part de les autoritats amb objectius fiscals. A la València del trescents, al voltant de la meitat dels préstecs de mitjana quantia degueren efectivament ser concedits per la minoria jueva. Uns quants llinatges de l'aljama, els Morcat, Abenmaruez, Alatzar, Abnayub, Sibilí o Tahuell entre d'altres, acaparaven la pràctica totalitat d'aquestes operacions, però la seva clientela no vivia entre els murs de la ciutat, sinó majoritàriament fora, en els llocs i alqueries de l'Horta i de la ribera baixa del Xúquer. Eren camperols que negociaven sovint la venda de les seves collites amb mercaders jueus, que al mateix temps els proporcionaven el capital per a adquirir noves terres, renovar l'utilatge o substituir la seva mula vella per una altra de nova. L'elit fi-

nancera de l'aljama s'havia convertit així en un dels lligams que unien amb més força ciutat i camp, i el mercat creditici rural s'estructurava pràcticament en tot el país en forma de retícules al voltant de les principals jueries, de manera que cada una presentava la seva pròpia àrea d'influència: en concret, la de la capital no arribava més enllà de Massamagrell pel nord, on conflüïa amb els poderosos jueus de Sagunt, i a Sueca per al sud, mentre que la resta de la Ribera depenia de l'aljama d'Alzira.

Dintre de les ciutats, en canvi, el préstec jueu era més aviat marginal. Aquí predominaven els crèdits entre cristians, facilitats per la presència de nombrosos corredors (entre tres-cents i quatre-cents al llarg del segle XIV) que posaven en contacte les dues parts interessades. A aquests prestadors ocasionals no els convenia precisament que s'airegés la seva faceta usurera, i disfressaven els seus préstecs amb vels de filantropia, com *mutua pro bono amore*, o com a comandes de dipòsit sense interès. Per això es fa difícil penetrar en la realitat d'aquells crèdits, que segons sembla es solien concertar per terminis molt curts, d'un any o menys, i amb interessos que fluctuaven entre el 7 i el 30 %, segons els casos. Els sistemes de crèdit eren per tant encara al principi del tres-cents massa rígids i limitats per a assegurar un creixement sostingut.

En els extrems d'aquests mercats se situaven altres modalitats creditícies: a la base de la piràmide hi havia els préstecs més modestos, que no mereixien ni les despeses d'escriptura, i que s'efectuaven davant el *justícia*, com *obligacions* amb les quals es podien obtenir petites sumes per a menjar o pagar a terminis la roba que s'emportaven posada. En tan sols vuit mesos de l'any 1333 es formalitzaren davant del *justícia de CCC sous*, encarregat de les operacions de menor quantia, 357 d'aquestes operacions, per un valor global de 7.860 sous. Això reflecteix tant la fluïdesa dels intercanvis com els problemes que es patien per a aconseguir moneda constant, de manera que per a la major part de les compravendes s'havia de recórrer a la memòria escrita dels registres judicials.

En la cúspide d'aquesta piràmide creditícia es trobaven en canvi les complexes operacions de la banca, que igualment pretenien diferir els pagaments mitjançant transferències o *dites* d'un compte a un altre. El gran comerç era l'usuari habitual dels serveis d'aquesta banca incipient, que actuava ja amb descoberts, i les ordres de pagament de la qual eren autèntic diner fiduciari. Gràcies a la banca i a la implantació dels contractes de canvi, antecessors immediats de les lletres, València s'integrà plenament en les xarxes financeres del Mediterrani occidental, estrenyent llaços al principi sobretot amb les ciutats de la mateixa Corona d'Aragó i d'Occitània.

Però els comptes bancaris no servien per a dotar de seguretat les fortunes amassades mitjançant el comerç, la carrera jurídica o l'exercici de càrrecs públics. Eren massa fràgils i reportaven uns beneficis mínims. Per això, per a mantenir la posició social aconseguida i obtenir prestigi i estabilitat, la fórmula més recurrent seguia essent l'adquisició de terres.

L'estructura de la propietat i les formes productives del camp valencià no eren en canvi les més adequades per a la constitució de patrimonis compactes en què els

seus amos burgesos poguessin introduir modalitats innovadores de gestió de la terra. L'Horta de València era un mosaic de diminutes peces encaixades en un complex entramat de sèquies poc menys que immutables i en la qual el treball intensiu de la família camperola era probablement la forma d'explotació més eficient. La majoria dels propietaris urbans de terres només aspiraven a cedir les seves parcel·les en emfiteusi a canvi d'unes rendes anuals. Per això alguns inversors es dedicaren gairebé des del mateix moment de la conquesta no a comprar terres o cases alodials i després establir-les a cens, sinó directament a adquirir dels senyors eminents de terres o edificis els seus drets, les seves rendes. D'aquesta manera es superposaren dos mercats immobiliaris: el de la propietat útil i el del domini directe, és a dir, el mercat de la terra pròpiament dit, i el de les rendes, animat aquest darrer sobretot per uns mercaders preocupats per posar els guanys a bon recapte i per assegurar la vellesa, el benestar de la família i àdhuc l'accés al Paradís.

El problema era que trobar algú que volgués vendre els seus censos no era fàcil. Cada vegada hi havia més capital líquid trucant a les portes del mercat rendista, i l'oferta era, en principi, limitada. Únicament creixia a costa del fracàs dels camperols, els quals, des de final del segle XIII començaren a obtenir diners alienant el domini directe de les seves terres en una operació que podríem considerar l'aposta de l'establiment emfitèutic. A canvi de rebre un capital es comprometien a pagar un cens anualment i venien a més a més les altres prerrogatives del domini directe: el *lluïsm*e i la *fadiga*. Foren aquestes, en rigor, les primeres *rendes constituïdes*.

Però les possibilitats que aquestes primeres rendes tingueren un èxit fulgurant eren molt remotes. Vendre el domini directe d'un immoble significava hipotecar la pròpia autonomia, i era un tràngol massa dolorós perquè molts propietaris alodials volgueren beneficiar-se dels seus baixos interessos, al voltant del 5 %. A més a més, aquestes rendes estaven fortament condicionades per l'immoble que les generava, i aquests solien ser propietats diminutes que sols suportaven censos d'unes desenes de sous, pels quals la possibilitat d'obtenir grans capitals com la seva venda era impensable.

Perquè el comerç de rendes es convertís també en un comerç de capitals, en un vertader mercat del crèdit, era necessari que s'alliberés completament de la seva relació amb la terra, i això és ni més ni menys el que suposà la difusió del *censal mort*. Amb ell el venedor de la renda ja no perdia ni un punt dels seus drets de propietat, ja no cedia el *lluïsm*e i la *fadiga*, sinó que només es comprometia a pagar el cens, i el comprador, a canvi de perdre aquestes prerrogatives, cobraria uns rèdits més alts per al seu diner, d'entre el 8'33 i el 10 % anual.

A més a més, l'immoble sobre el qual es carregava la renda passà a ser ja una minsa garantia de pagament, i els censos pogueren ser molt més nombrosos i els capitals utilitzats per a comprar-los molt més grans. La grandària de les parcel·les deixà de ser un fre per al desenvolupament del crèdit a gran escala i fins i tot els mateixos nobles començaren a vendre censals carregats sobre les seves senyories. L'extensió de la renda constituïda a tota la societat era ja possible.

Per tant, el censal mai no serà a València, ni a la resta de la Corona d'Aragó, una forma d'accés a la terra, sinó que es pot dir que *fugia* d'ella, preferia la perpetuació de la renda a la desposseïció dels deutors i, en lloc d'erosionar les petites empreses de camperols i artesans, les revitalitzava, proporcionant-los liquiditat en els moments difícils amb unes condicions de flexibilitat realment molt avantatjoses.

El darrer pas en aquest allunyament de la terra serà de fet la consideració del censal ja no com una renda sobre un immoble, sinó com una renda personal, carregada sobre la totalitat dels béns del deutor. Les primeres a assolir aquest estadi, gairebé des dels seus orígens, foren les rendes vitalícies o *violaris*, però per als censals pròpiament dits serà la seva utilització per les corporacions municipals, pobres en patrimoni immoble, la que impulsarà aquesta mutació ja en la segona meitat del segle XIV.

Tots aquests passos fins a arribar al *censal mort clàssic*, al típic del segle XV i de tota l'edat moderna, es poden situar ara en el temps amb bastant de precisió: les rendes sense domini sorgeixen a València, com a França, Alemanya o Catalunya, durant el segle XIII. Són minoritàries respecte als censos constituïts con *lluïsmes* i *fadiga* durant el primer terç del tres-cents, però cap a la dècada del 1330, i més clarament a la del 1340, se'n disparà el nombre, en relació directa amb un moment de gran desenvolupament econòmic de l'*urbs*, i també quan la saturació demogràfica anterior a la primera visita de la pesta dificultava l'accés a la terra i acabà generant una autèntica fam de rendes que s'hauria de saciar amb els nous censals.

Després el censal entraria en l'àmbit públic, i especialment en els municipis, encara que a València els interessos d'uns dirigents que eren al mateix temps creditors de la institució retardarien fins al 1356 la primera venda de censals protagonitzada per la ciutat, i fins a deu anys més tard la seva assumpció total com un deute consolidat. La pressió fiscal exercida per la monarquia, envolta en contínues guerres, seria la que precipitaria aquest procés, i s'accelerà encara més quan els conflictes s'instal·laren sobre el mateix país, amb la guerra de la Unió i sobretot amb la invasió castellana, que acabaren estrangulant les fonts de recursos tradicionals del municipi de València, hipotecat durant anys amb grans prestadors com Jafudà Alatzar.

Legitimada així per les institucions, difosa i regularitzada pel seu ús, el censal encara tardaria una mica més a donar el salt definitiu en el crèdit privat, fins a la segona meitat de la dècada del 1370, i més encara durant el decenni següent, en què coincidien amb un canvi de conjuntura, que se tornà alhora clarament positiva. Determinar què va ser abans, la recuperació econòmica o el triomf del censal, és difícil, però no hi ha cap dubte que l'eclosió censalista va anar de la mà amb el període d'expansió més llarg i sostingut de l'època medieval, el ja tòpic *segle d'or* valencià, i no sembla que això fóra una simple coincidència.

De fet, el censal, demostrat tant pels canonistes de l'època com per il·lustres historiadors actuals, que sols veuen la sagnia que les pensions suposaven per a particulars i municipis entrampats fins a les celles, fou en realitat, si ho comparem amb la situació precedent, un gran descans per als deutors. La seva generalització suposà un

gran abaratiment del preu del diner i un canvi radical en la lògica del mercat, en deixar a voluntat del prestador la cancel·lació del seu deute. Camperols, artesans i mercaders, l'*economia productiva* en definitiva, es pogueren beneficiar d'aquests crèdits que a més a més eren concedits per persones de tots els estaments socials i que se convertiren en un negoci primordial per al manteniment de les classes passives.

El censal va fer per tant circular nombrosos capitals que d'altra manera hagueren quedat potser amortitzats a les mans de viudes, nobles, clergues o *ciutadans*, i amb aquests capitals es pogueren finançar les empreses mercantils de la València del segle xv. Perquè, a més, els mateixos que venien un censal per ampliar un negoci, adquirir una terra, etc. solien més tard invertir els seus propis guanys en comprar alhora censals, i aquesta ha estat l'altra acusació més recurrent que la historiografia ha llançat sobre les rendes constituïdes: que serviren bàsicament per a immobilitzar capitals provinents de sectors més dinàmics. La visió canvia quan observem el procés en la seva globalitat, gairebé com un itinerari vital en què primer es prospera gràcies al crèdit d'altres i després es pot obtenir —encara està clar que no tots ho aconseguen— un estatus que permet a la vegada viure del préstec.

Evidentment l'horitzó desitjat per tots era el rendisme, la vida ociosa, més que la reinversió en el negoci propi i el creixement de l'empresa, com haguera correspost a una mentalitat capitalista. Però en una societat preindustrial aquesta acumulació, aquest «creixement autosostingut» era molt difícil d'assolir, en empreses petites de caràcter familiar, amb tècniques limitades, mà d'obra cara i una clara dissociació entre l'esfera de la producció i la de la comercialització.

Invertir fora del negoci, en alguna cosa tan segura com els censals, no tenia de fet res d'irracional, per més que teòricament no s'obtingueren beneficis nets de la inversió fins passats set o fins a dotze anys. No eren aquests els comptes que es feia el censalista. En realitat tot, des de la primera pensió cobrada, eren beneficis, perquè el seu capital continuava íntegre, i sempre podia recuperar-lo en molt poc temps venent la renda a un tercer. El ràpid desenvolupament d'un mercat secundari d'aquestes rendes va ser en aquest sentit decisiu perquè el censal es pogués percebre com una inversió rendible.

Però el moment del reintegrament del capital no era un moment feliç per al rendista, l'única alternativa del qual solia ser tornar a comprar un altre censal, amb l'agreujant que el gran desenvolupament del mercat creditici portà a un descens gradual dels interessos durant tota l'edat mitjana, des del 10 % de mitjan segle xiv fins al 6'66 % i fins i tot el 5 % del final del xv.

Entre tots els censals, els més apetibles, per les garanties que oferien i perquè permetien inversions molt més substancials, eren aquells que venien les institucions públiques, els municipis sobretot, i ja a molta distància la Generalitat i la Batllia Reial. Aquest creixent deute públic tingué origen en les demandes contínues de la monarquia, que utilitzava els municipis com les seves cèl·lules fiscals, mitjançant els quals recaptava els donatius pactats en corts o directament sol·licitats als magis-

trats locals pel rei. La Corona impulsà d'aquesta manera la instauració d'un autèntic sistema fiscal municipal, però les seves urgències de liquiditat obligaren les corporacions locals a vendre censals, censals públics amb preus que ascendien a milers de sous, i que per tant solien ser acaparats per l'oligarquia dirigent de nobles i ciutadans. El deute municipal es convertí així en la renda dels privilegiats.

Les elits de la ciutat, els mateixos que ocupaven els càrrecs públics, trobaren d'aquesta manera un negoci segur i rendible en els censals de la mateixa institució, que els permetien a més a més col·locar capitals importants sense necessitat de fragmentar-los en petits crèdits. El que al principi era un endeutament limitat i ocasional de les ciutats es convertí en una espiral imparabile des de la guerra amb Castella, en un deute consolidat impossible d'amortitzar a curt termini. La presència d'aquest passiu constant en les finances municipals va fer que els impostos indirectes es convertiren en ingressos ordinaris de la hisenda municipal des del principi de la dècada del 1370.

La consolidació del sistema fiscal municipal fóra, d'altra banda, un procés polític en el qual l'oligarquia patrícia imposà el model de finançament que més li convenia. Es van descartar a València els impostos directes perquè solien ser proporcionals a la riquesa dels contribuents, mentre que les taxes sobre el consum eren més indiferenciades. Però aquestes eren insuficients davant el gran volum de les demandes reals, i abans que augmentar la pressió fiscal, el municipi valencià preferí recórrer a l'emissió massiva de deute públic. Al principi ja del quatre-cents la venda de censals era el principal ingrés de la ciutat, però el pagament dels interessos era també la major despesa. Es generà d'aquesta manera una autèntica escalada del deute en la qual malgrat tot el municipi sempre mantingué una certa posició de força, per la gran oferta de capitals existent, que li permetia renegociar a la baixa els interessos de les seves rendes.

Al voltant del finançament dels municipis, i en última instància del programa centralitzador de la monarquia, es teixí d'aquesta manera un entramat que servia per a dotar d'estabilitat les fortunes del patriciat. L'extracció de renda de les classes productives operava d'aquesta manera indirecta, gràcies als censalistes que l'absorbien com interessos dels seus crèdits i a la vegada la bombejaven en forma de censals públics cap a la Corona. Estaments com la noblesa valenciana, pobrament heretada amb minúsculs senyorijs, pogueren d'aquesta manera subsistir gràcies a la compra de censals, i es van convertir d'alguna manera en sufraganis del nou estat, al temps que els processaments d'enriquiment o endeutament per aquesta via propiciaven una certa mobilitat social en el si de l'aristocràcia valenciana.

Al mateix temps, l'endeutament de les viles i ciutats del regne amb censalistes de la capital propicia un autèntic drenatge de la riquesa local cap a València, i contribueix a una jerarquització social de l'espai en benefici de la ciutat del Túria, la qual cosa basaria en part el seu esplendor tardomedieval en les aportacions de numerari que arribaven del seu *hinterland*. A més, la presència d'una important classe rendista

en la ciutat permeté finançar un mercat intern de productes de qualitat demandats per ella que conferia solidesa al creixement derivat del comerç internacional.

La difusió massiva de les rendes constituïdes representa per tant una de les manifestacions més importants de la pròpia evolució del sistema feudal, una de les estratègies que aquest sistema generà per adaptar-se al desenvolupament incontenible d'un mercat que havia nascut com a part d'ell, però que estava alternant de forma radical les relacions de producció. Com una solució de compromís entre el feudal i el mercantil, les rendes constituïdes es difongueren per quasi tota l'Europa occidental i permeteren conjugar durant segles les necessitats creixents de capital d'aquella societat amb les formes tradicionals d'extracció d'excedents. En cert sentit aquesta societat del censal era l'epígon del feudalisme, la seva expressió més acabada, i l'últim intent de perpetuar el sistema, però implicava en si mutacions fonamentals: el protagonisme que se li concedia al numerari enfront de la terra; la monetització de totes les esferes de la vida, que portava a la convicció que tot, des d'un títol nobiliari fins a la salvació de l'ànima, es podia comprar amb diners; la mateixa utilització d'aquestes rendes com a pedra angular del finançament de l'Estat modern, etc. Canvis tots que s'operaren en terminis relativament llargs, que no dissolgueren ràpidament la societat tradicional, però que anunciaven nous temps.